

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛЕКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

Соїч О.В.

Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено обговоренню сутнісних ознак поняття колективного суб'єкта права, яких воно набуває у чинному законодавстві та в науковій літературі. Зокрема, порівняно зміст понять «організація» та «юридична особа». На основі вивчення підходів вчених цивілістів та адміністративістів виділено ознаки трудових колективів та професійних спілок як колективних суб'єктів права. Правову природу поняття розкрито через характеристику правосуб'єктності та компетенції. Запропоновано авторське уточнення дефініції колективного суб'єкта права.

Ключові слова: суб'єкт права, колективний суб'єкт, юридична особа, правосуб'єктність, компетенція.

Постановка проблеми. Особливість вивчення категорії колективного суб'єкта права полягає в тому, що дослідження її сутності проходить крізь призму різних галузей права та неможливе в повній мірі без з'ясування теоретико-правових аспектів державного будівництва та місцевого самоврядування. Так, у вузькому розумінні вона розкриває себе у категорії «юридична особа»; з ширшої точки зору – як будь-яка організація, що є суб'єктом адміністративних правовідносин, у т. ч. органи державної влади. Окремі дослідники (зокрема, В. Авер'янов) характеризують коло колективних суб'єктів права як організаційні утворення, які наділені певними правами й обов'язками; такий погляд дозволяє відносити до їх числа трудові колективи та їх підрозділи (Д. Бахрах). Таким чином, колективні суб'єкти права можуть виступати учасниками різних відносин, правове регулювання яких, втім, може виявитися неефективним через складність самого суб'єкта. Відсутність ґрунтовних загальнотеоретичних досліджень зумовлює потребу аналізу правової природи колективних суб'єктів права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тлумачення сутності понять правового статусу, правосуб'єктності та її складових знайшла своє місце в ґрунтовних працях таких науковців як С. Алексєєв, В. Копейчиков, А. Малько, О. Мурілова, Т. Фоменко та багатьох інших. Всебічна характеристика суб'єктного

складу адміністративних правовідносин надавалась у працях таких вчених як А. Васильєв, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Гончарук, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Т. Мацелишин та багатьох інших.

Потрібно відзначити, що на сьогоднішній день не існує єдиного підходу до бачення сутності та особливостей загальної категорії суб'єктів колективного права, в межах якого були б враховані головні прояви їх багатоманітності.

Мета статті полягає в обговоренні правової природи поняття колективний суб'єкт права, зокрема, таких характеристик як правосуб'єктність та компетенційність, а також уточнення його сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю вживання в юридичній літературі поняття колективного суб'єкта права є його розуміння як суміжного із поняттями «юридичної особи» [10, с. 37-38; 14, с. 43] та «організації» [17, с. 67].

У довідково-енциклопедичних джерелах наводяться такі тлумачення поняття «організація»: у широкому значенні – як «об'єднання осіб, які є суб'єктами права» [5, с. 399]; та у вузькому значенні – як «окремої установи, що покликана виконувати задані функції, розв'язувати певне коло завдань у рамках відповідної структури» [19, с. 287].

Наведені визначення закріплюють такі характеристики цього поняття: а) «суб'єкт», яким є об'єднання людей; б) «середовище функціонування організації», яким є відповідна сфера суспільних відносин; в) «структура», яка забез-

печує планування матеріальних та трудових ресурсів, управління досягненням цілей організації. Безумовно, всі ці ознаки важливі для розуміння сутності поняття колективного суб'єкта права, проте з юридичної точки зору, їх недоліком є відсутність конкретизації ознак, за якими встановлюється правовий статус та правова основа функціонування новоствореного суб'єкта права; відсутність конкретизації відповідності між правами цього об'єднання, та сферою суспільних відносин, в якій воно бажає досягнути своєї мети. Втім, саме такий погляд на проблематику дозволяє розглядати будь-яке об'єднання осіб як колективний суб'єкт права.

На відміну від наведеного, поняття «юридична особа» знайшло своє законодавче закріплення. Ст. 80 Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) визначає її як «організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку; яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді» [186]. Наведений зміст доповнює дефініція Великого юридичного словника за рахунок таких характеристик: а) наявність майна; б) здатність відповідати за зобов'язаннями, у т. ч. всім належним майном, тощо [5].

На перший погляд, поняття юридичної особи є дуже близьким за змістом до організації, оскільки у дефініції міститься чітко сформульована формула «юридична особа – це організація». Проте подальший аналіз норм ЦКУ дозволяє аргументовано заперечити можливість їх ототожнення: по-перше, у ч. 1 ст. 80 ЦКУ визначено, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання майна; по-друге, у ч. 4 ст. 81 передбачено, що юридична особа може бути створена шляхом примусового поділу (виділу); по-третє, у ст. 83 зазначено, що товариства та установи (як організаційно-правові форми юридичної особи) можуть створюватися лише однією особою.

Наведені положення розходяться з ознакою створення «організації», яке може відбутися без появи «нового об'єднання суб'єктів права» як такого, оскільки:

- відбувається лише «об'єднання майна суб'єктів права» на основі укладеної між ними угоди (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» [6]);

- підставою створення юридичної особи може бути акт розпорядження правовласника своїм майном, або особи яка має відповідні адміністративно-управлінські повноваження щодо розпорядження майном юридичної особи (в обох випадках – одного суб'єкта права), наприклад, в порядку санації, реструктуризації, банкрутства суб'єкта господарювання;

- створення юридичної особи може відбуватися одноособово у передбаченому законом порядку, і тому її діяльність переслідуватиме підприємницькі цілі лише одного суб'єкта права – засновника.

Разом з тим, положення цивільного законодавства збагачують зміст поняття організації. По-перше, її засновниками та учасниками можуть виступати не лише фізичні, але й юридичні особи. Так, у Законі України «Про громадські об'єднання» визначено таку організаційно-правову форму як «громадська спілка», створити

яку можуть юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути як юридичні особи приватного права, так і фізичні особи. По-друге, необхідно звернути увагу на норму ч. 5 ст. 1 Закону, яка передбачає можливість здійснення громадським об'єднанням діяльності без здобуття статусу юридичної особи [7]. Отже, з точки зору цивільного законодавства ці поняття не є ідентичними.

Оцінюючи застосування понять «організація» та «юридична особа» у значенні колективного суб'єкта права, відзначимо, що перше відповідає, переважно, його сутнісним ознакам, а друге доповнює його зміст необхідними дефініціями щодо визнання державою прав такого суб'єкта. Проте, з огляду на такі ознаки – чи зумовлене створення юридичної особи появою «нового об'єднання суб'єктів права»; чи представляє юридична особа інтереси одного суб'єкта права – можемо констатувати, що «юридичні особи» не завжди є колективними суб'єктами права по суті.

Поняття колективних суб'єктів не має нормативно-правового визначення, та знаходить своє тлумачення виключно в працях вчених, насамперед адміністративістів. Так, Ю.М. Фролов вважає обґрунтованим виділення поряд із індивідуальними суб'єктами, загальної групи колективних суб'єктів права, які слід розглядати як відносно усталені об'єднання людей, що характеризуються певним ступенем єдності волі та цілей, а також внутрішньою організацією [17, с. 70].

В. Авер'янов пропонував виділяти групу колективних суб'єктів поряд із фізичними та юридичними особами, беручи за критерій відповідності відсутність ознак юридичної особи, але, одночас, наявності у таких суб'єктів певних прав та обов'язків, так чи інакше передбачених нормами адміністративного права [1, с. 191].

Д. Бахрах визначає колективних суб'єктів як організовані, відособлені групи людей, наділені правом виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, персоніфіковано [2, с. 66].

Узагальнюючи думки представників науки адміністративного права відзначимо, що, в цілому, вони наводять ті ж сутнісні ознаки, що й вчені-цивілісти. Разом із тим, необхідно звернути уваги на ряд ознак, які доповнюють вже отримані результати. Так, на нашу думку, слід розрізняти правовий статус, цілі організації господарського товариства та його трудового колективу. Так, метою господарської діяльності (а це стосується переважної більшості юридичних осіб) – є отримання прибутку, в той час як члени трудового колективу, де факто, переслідують різні цілі приймаючи участь у діяльності того чи іншого підприємства. Саме тому розглядати унітарне підприємство, засноване та кероване одноосібним власником в якості колективного суб'єкта права, немає підстав. Але разом з тим, його трудовий колектив, профспілкова організація можуть розглядатися у цьому статусі за сукупністю ознак (табл. 1).

Огляд чинного законодавства дозволяє виокремити інші види колективних суб'єктів права, правовий статус яких відповідає наведеним ознакам, зокрема: політичні партії; громадські організації та громадські спілки; релігійні організації; територіальні громади, представницькі ор-

Ознаки трудових колективів та профспілкових організацій як колективних суб'єктів права

Ознака	Трудові колективи (на основі Кодексу)	Профспілкові організації (на основі Закону)
Сталість об'єднання	До трудових колективів входять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у діяльності підприємства (ст. 252).	Громадяни, пов'язані спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) (ст. 1).
Наявність спільних цілей	Захист трудових прав працівників у взаємовідносинах із власниками підприємства та уповноваженими особами (ст. 2).	Представництво та захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки (ст. 2).
Право виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, або персоніфіковано	Участь в управлінні підприємством, внесення пропозицій щодо поліпшення умов роботи (ст. 245); Укладання колективного договору з метою урегулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин із власниками підприємства та уповноваженими ними особами (ст. 10).	Право на створення об'єднань, у т. ч. у складі міжнародних профспілок, та з іншими організаціями, які представляють інтереси працівників (ст. 9); Представництво і захист прав членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, з іншими об'єднаннями громадян (ст. 19).

Джерело: побудовано на підставі опрацювання [8; 9]

гани місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення та ін.; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку¹.

Наведений перелік не є вичерпним, проте його склад характеризує багатоманітність сутнісних та організаційно-правових форм функціонування колективних суб'єктів права.

Наступним етапом є вивчення проблематики правосуб'єктності та компетенції колективного суб'єкта права як його основних характеристик.

На думку О.А. Паращевіної, поняття колективного суб'єкта права є похідним від категорії «суб'єкт права» та виступає його підвидом поряд із поняттям індивідуальний суб'єкт права. Розвиваючи цю думку дослідниця припускає, що оскільки народження людини є безумовно підставою визнання її як суб'єкта права, настільки й виникненням колективного суб'єкта права має вважатися юридична фіксація у порядку передбаченому законом [13, с. 653-654].

Визнання державою легітимності колективного суб'єкта є передумовою набуття ним можливості приймати участь у певних правовідносинах. Якщо внутрішній зміст існування колективного суб'єкта полягає у реалізації інтересів групи осіб в певних суспільних відносинах, то з правової точки зору його діяльність опосередковується у володінні певними правами та обов'язками. Таким чином, «поняття суб'єкта права зумовлює правосуб'єктність адресата права як юридично значущої особи, яка володіє абстрактною можливістю бути суб'єктом прав і обов'язків» [12, с. 96].

Як відомо, структуру поняття правосуб'єктності складають категорії правоздатності та дієздатності. Відповідно до сучасної концепції розвитку вітчизняного цивільного законодавства колективний суб'єкт права (як юридична особа, організація) здатна мати такий обсяг цивільної правоздатності, що й фізична особа (окрім тих, які за своїм змістом можуть належать лише людині). Такий підхід до визначення обсягу правоздатності закріплює як майнові, так і особисті немайнові права (зокрема, право на інформацію, таємницю кореспонденції та ін.). Окремо слід розглядати право колективних суб'єктів звертатися до державних органів, установ, підприємств

та організацій відповідно до їх компетенції (галузевої належності) в рамках досягнення цілей функціонування суб'єкта, яке характеризує процесуальний обсяг їх правосуб'єктності. В цілому ж, правоздатність колективних суб'єктів права є спеціальною, тобто визначається цілями їх функціонування, засобами досягнення, які встановлюються законодавством, та (або) установчими документами організації.

Дієздатність колективного суб'єкта характеризується тим, що набуття, припинення та здійснення прав і обов'язків може відбуватися через його учасників, або через його органи, які створюються та діють в установленому законодавством порядку. Цивільним законодавством також передбачено, що суб'єкт бере участь у правовідносинах через своїх учасників (посадових осіб, органи управління, керівників, працівників, тощо). Отже, діяльність цих осіб у межах їх представницьких повноважень, або посадових обов'язків з правової точки зору є діяльністю самого суб'єкта.

Відносно деліктоздатності колективних суб'єктів потрібно відзначити, що відповідальність колективного суб'єкта права відбувається відносно: держави та суспільства, третіх осіб, права яких могли бути порушені діями колективного суб'єкта права (у межах інститутів кримінальної чи адміністративної відповідальності); його учасників (за повноту представництва, захисту, реалізації їх інтересів), або його працівників (за забезпечення належних умов праці та виконання пов'язаних із використанням найманої праці зобов'язань).

Узагальнення вищенаведеного дозволяє розглядати правосуб'єктність як правову категорію, котра набувається колективними суб'єктами права з моменту їх визнання, або державної реєстрації, та реалізовується через діяльність засновників, учасників, працівників, уповноважених представників.

У широкому розумінні поняття компетенції, інколи деякими авторами, розглядається як сукупність встановлених нормативно-правовими актами завдань, функцій, прав і обов'язків (повноважень) державних органів, посадових осіб [15, с. 126].

Визначену сферу мають усі розглянуті колективні суб'єкти права. Так, до компетенції трудових колективів відноситься участь в управлінні підприємством, яку вони приймають через скли-

¹ Див. Закони України «Про політичні партії в Україні», «Про громадські об'єднання», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку».

канья загальних зборів, рад трудових колективів; органи місцевого самоврядування користуються повноваженнями та владною компетенцією, які делеговано державою; господарські товариства здійснюють фінансово-господарську діяльність через органи управління, посадових осіб, тощо.

Однак, як справедливо зазначає Т.О. Санжарук, «не завжди законодавчі вимоги до посади чітко конкретизуються в положеннях і посадових інструкціях. Компетенція визнається і встановлюється передусім нормами конституційного, адміністративного, фінансового, кримінального та міжнародного публічного права. Вона визначається статутними і тематичними законами та іншими актами, положеннями та ін. Реалізується компетенція за допомогою норм всіх галузей права, що є важливим моментом для правозастосовної діяльності» [15, с. 127].

Висновки. Таким чином, категорія колективних суб'єктів права є багатоманітною за суб'єктним складом, організаційно-правови-

ми формами діяльності, галузевою належністю джерел права, якими регулюється їх діяльність. Втім, здійснена спроба теоретико-правового дослідження дозволила виявити чимало спільних ознак. Зокрема: ними є сутнісні характеристики окремих суб'єктів, узагальненні характеристики правосуб'єктності та компетенції.

Узагальнення всього вищевказаного, та врахування виявлених сутнісних ознак колективних суб'єктів права дозволяє сформулювати їх визначення як об'єднання осіб-суб'єктів права, створеного ними навколо досягнення спільної мети, захисту спільних інтересів та прав, котре на підставі передбачених законом умов визнання державою, або на підставі державної реєстрації набуває необхідних прав та обов'язків для виконання свого безпосереднього призначення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обговоренні критеріїв класифікації колективних суб'єктів права на основі ознак цивільного та адміністративного права.

Список літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / Ред. Колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 584 с.
2. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. – 3-е изд., пересмотр. и доп. / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – М.: Норма, 2007. – 816 с.
3. Бахрах Д.Н. Административное право России / Д.И. Бахрах. – М.: БЕК, 2000. – 640 с.
4. Бачило И.Л. Функции органов управления / И.Л. Бачило. – М.: Юрид. лит, 1976. – 198 с.
5. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 704 с.
6. Закон України «Про господарські товариства» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/> (24.05.2016). – Назва з екрану.
7. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (24.05.2016). – Назва з екрану.
8. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV: із змінами, внесеними згідно із Законом № 901-VIII від 23.12.2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (24.05.2016). – Назва з екрану.
9. Кодекс законів про працю: станом на 10 травня 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 124 с.
10. Коломоєць Т.О. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: питання генезису дослідження у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині / Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 73-76.
11. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. – М.: Юрид. лит., 1972. – 280 с.
12. Нересянц В.С. Общая теория права и государства / В.С. Нересянц. – М.: Изд-во Ифра-М, Норма-М., 2010. – 816 с.
13. Паращевіна О.А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 62. – С. 651-658.
14. Российское административное право. Учебник / Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев, В.М. Манохин. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.
15. Санжарук Т.О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 122-128.
16. Тихомиров Ю.А. Компетенция, усмотрения, процедуры: административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений / Ю.А. Тихомиров. – М., 2001. – С. 19.
17. Фролов Ю.М. Проблемы визначення та класифікації колективних суб'єктів адміністративного права // Європейські перспективи. – 2012. – № 4, ч. 2. – С. 67-72.
18. Цивільний кодекс України: станом на 15 січ. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 437 с.
19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.: іл.

Соич О.В.

Научно-исследовательский институт государственного строительства
и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОЛЛЕКТИВНЫХ СУБЪЕКТОВ ПРАВА

Аннотация

Статья посвящена обсуждению сущностных признаков понятия коллективного субъекта права, приобретаемых им в действующем законодательстве и в научной литературе. В частности, проведено сравнение содержания понятий «организация» и «юридическое лицо». На основании изучения подходов ученых-цивилистов и административистов выделены признаки трудовых коллективов и профсоюзов как коллективных субъектов права. Правовую природу понятия раскрыто посредством характеристики правосубъектности и компетенции. Предложено авторское уточнение дефиниции коллективного субъекта права.

Ключевые слова: субъект права, коллективный субъект, юридическое лицо, правосубъектность, компетенция.

Soich O.V.

Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LEGAL NATURE AND CHARACTERISTICS OF COLLECTIVE SUBJECTS OF LAW

Summary

The article is devoted to the discussion of the essential features of the notion of the collective subject of law, which it acquires in the current legislation and in the scientific literature. In particular, was made a comparison of the content of the concepts of «organization» and «legal entity». Based on the study of the approaches of scientists of civilizations and administrators, it defined the signs of labor collectives and trade unions as collective subjects of law. It disclosed the legal nature of the concept of collective subject through the characteristics of legal personality and competence. Also it proposed an author's refinement of the definition of a collective entity.

Keywords: subject of law, collective subject, legal entity, legal personality, competence.